Operele lui Philippe de Commynes în bibliotecile din Transilvania

Dr. ELENA DAMIAN
Universitatea Creştină „Dimitrie Cantemir"
Cluj-Napoca

Résumé

Les oeuvres de Philippe de Commynes dans les bibliothèques de Transylvanie

Personnalité marquante de la première Renaissance française, Philippe de Commynes (1447-1511) a été considéré comme un précurseur de l'historiographie moderne en France et l'un des premiers grands écrivains français. Ses oeuvres ont circulé aussi sur le territoire de la Transylvanie , elles ont été lues , appréciées et collectionnées par des intellectuels renommés, tels Timotei Cipariu ou Teleki Sámuel. La présence des 13 exemplaires rares et précieux des oeuvres de Commynes dans les bibliothèques de Cluj-Napoca, Târgu-Mureş ou Aiud, constitue un motif de fierté et leur mise en valeur un honneur.

Mots clés: *historiographie, Renaissance, mémoires, bibliothèque, Transylvanie*.

Este bine cunoscut faptul că leagănul istoriografiei umaniste, ca şi al umanismului renascentist în general, a fost Italia, cultura italiană bucurându-se de o deosebită autoritate, însă un rol de seamă i-a revenit şi istoriografiei franceze.

În Evul Mediu, Franţa dăduse naştere unei istoriografii puternice, creatoare a unei tradiţii greu de înlăturat. Începutul Războiului de 100 de ani a marcat şi epoca marilor cronici franceze. Luptele dintre Franţa şi Anglia desfăşurate timp de un secol le-au servit cronicarilor drept material pentru scrierile lor.

Jean Froissart (1335?-1405?) dorea să reînvie gloria de altădată. Cronicile lui au văzut lumina tiparului pentru prima oară în 1495. El povesteşte însă fără să interpreteze critic. Se considera cronicar şi nu istoric.

Cel care a avut marele merit de a fi făcut din istorie o disciplină recunoscută a fost Philippe de Commynes.

BDD-A19461 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:51 UTC)

Philippe de Commynes[1] (Cominaeus Philippus, 1447-1511), istoric şi om politic, încheie un secol şi marchează începutul modernizării istoriografiei franceze. Prin concepţia sa teologică, Commynes aparţine istoriografiei medievale, întâmplările istorice fiind, în concepţia sa, o manifestare a voinţei divine. Dar memorialistul preferă să judece decât să povestească. El le este superior celorlalţi cronicari nu atât prin talentul literar, cât prin calităţile sale de observaţie şi analiză care îl situează printre precursorii istoriografiei moderne.[2]

Spre deosebire de Froissart, Commynes nu este interesat de aspectele pitoreşti ale povestirii. Pentru el, evenimentele nu sunt doar voia sorţii, ci ele depind în mare măsură de voinţa omului. Opera lui este cea a unui istoric. „*El face din istorie o disciplină intelectuală*,"[3] spunea André Bossuat. Înainte de a scrie, el cercetează, selectează şi critică. Opera lui este şi cea a unui psiholog, a unui moralist şi a unui artist. El are un puternic spirit de pătrundere şi de analiză a sufletului omenesc, realizând adevărate portrete psihologice ale celor pe care îi descrie. Şi-a propus să judece oamenii doar după meritele lor.

Dacă până la el cronicile acumulaseră atât fapte adevărate, cât şi legende, Commynes prezintă evenimentele în spirit critic, ceea ce este o noutate pentru istoriografia vremii. Contemporanii i-au citit memoriile cu mare interes. Carol Quintul i-a apreciat lucrarea, numind-o „*cartea sa de căpătâi*."[4]

Commynes şi-a scris ***Memoriile*** la îndemnul lui Angelo Cato, arhiepiscopul Vienei,[5] care, pe baza lor, dorea să redacteze o istorie a regelui

---

[1] Numele apare în unele surse biografice şi cu grafia *Commines* sau *Comines*.

[2] Vasile Cristian, ***Istoriografie generală***, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1979, p. 79; ***Histoire de la littérature française***, vol. I, coordonator Angela Ion, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1982, p. 77

[3] V.-L. Saulnier, ***Literatura franceză***, vol. I, traducere de Sorin Mărculescu, Bucureşti, Editura Albatros, 1973, p. 142.

[4] Sorina Bercescu, ***Istoria literaturii franceze, de la începuturi şi până în zilele noastre***, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, p. 56.

[5] Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, ***L'apparition du livre***, Paris, Editions Albin Michel, 1972, p. 245.

BDD-A19461 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:51 UTC)

Ludovic al XI-lea. Commynes prinsese gustul scrisului şi se străduia să realizeze o operă cât mai interesantă. La început, doar simple note, cronicile sale devin cu timpul tot mai complexe. ***Memoriile*** sale, opt cărţi bine documentate, scrise între anii 1489 şi 1498, au apărut pentru prima oară în 1524 (primele şase cărţi)[6] şi în 1528 (cărţile a şaptea şi a opta).

Memoriile cuprind evenimentele anilor 1464-1498, din timpul domniilor lui Ludovic al XI-lea şi Carol al VIII-lea, şi se intitulează, în prima lor ediţie, ***Cronique et hystoire faicte et composée par messire Philippe de Comines*** (Paris, 1524, in-folio) şi ***Croniques du roy Charles huytiesme*** (Paris, 1528, in-folio).[7]

Primele şase cărţi sunt consacrate domniei lui Ludovic al XI-lea şi au fost scrise aproape în întregime la sfârşitul anului 1489 şi la începutului lui 1490; în anul 1493, au fost adăugate unele completări şi ultimul capitol. Cartea a şaptea a fost scrisă la sfârşitul anului 1495 şi începutul lui 1496, iar cea de-a opta de la sfârşitul anului 1497 şi până la sfârşitul lui 1498. Ultimele două cărţi relatează evenimentele legate de expediţia din Italia.[8]

Memoriile cuprind amintiri personale sau ale unor martori direcţi la evenimentele politice şi diplomatice ale vremii, cât şi aprecieri critice asupra cauzelor şi consecinţelor evenimentelor respective.[9]

În serviciul lui Carol Temerarul, consilier intim al lui Ludovic al XI-lea, apoi, pe rând, în serviciul lui Carol al VIII-lea şi Ludovic al XII-lea, trimis în misiuni diplomatice prin aproape toate ţările Europei, Commynes se află în vâltoarea evenimentelor pe care le relatează. El „*analizează şi descrie cu răbdare şi finețe intenţiile ascunse ale prinţilor* [...]. *Ceea ce vrea înainte de toate nu este totuşi nici să*

---

[6] Primele şase cărţi apar în 1524, la Paris, la vestitul editor Galliot Du Pré. Cf. Henri-Jean Martin, ***Un éditeur juridique: Galliot Du Pré***, în ***Histoire de l' édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVII-e siècle***, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989, p. 302. Autorul articolului îl considera pe Commynes un „clasic" a cărţilor de istorie.

[7] Sorina Bercescu, ***op. cit***., p. 55; ***La Grande Encyclopédie...***, vol. I-XXXI, sous la direction de Berthelot..., Paris, H. Lamirault et Cie, Editeurs, 1885-1902, vol. XII, p. 23.

[8] ***Dictionnaire des Lettres Françaises. Le Moyen Age***, publié sous la direction du Cardinal Georges Grente. Auteurs: Robert Bossuat, Louis Pichard, Guy Raynaud De Lage, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1964, p. 211.

[9] ***Scriitori francezi***, coordonator Angela Ion, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 365.

BDD-A19461 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:51 UTC)

povestească faptele, nici să emită aprecieri asupra oamenilor, ci să adreseze învăţături «prinţilor»," afirmă Rodica Zagăr.[10]

Memoriile lui Commynes cuprind doar evenimentele politice şi diplomatice mai importante. El cercetează cauzele profunde şi secrete, adresându-se guvernanţilor şi prinţilor şi nu oamenilor simpli. Prinţul, al cărui portret se străduieşte să-l realizeze, trebuie să fie paşnic şi să nu recurgă la război decât rareori şi în cazuri deosebite. Prinţii cruzi sunt pedepsiţi de Dumnezeu pentru faptele lor. Un prinţ înţelept trebuie să se înconjoare de consilieri buni, de a căror părere să ţină cont, dar decizia finală să-i aparţină. Un principe nu trebuie să aibă încredere în cei care îl flatează, să nu se lase condus de ambiţii prea mari, să fie mai degrabă viclean, decât violent, să aibă în serviciul său diplomaţi experimentaţi, care să fie fideli, abili şi răbdători, care să ştie să spioneze („*practiquer*" în exprimarea autorului). Acest prinţ ideal se apropie mult de imaginea pe care ne-o lasă despre Ludovic al XI-lea, chiar dacă îl critică uneori. În ceea ce-l priveşte pe Carol Temerarul, el întruchipează în ochii săi defectele care trebuie evitate pentru a reuşi, din punct de vedere politic: orgoliu, încăpăţânare, incompetenţă, cruzime.

De asemenea, Commynes îşi exprimă părerile referitoare la formele de guvernământ, la avantajele unei constituţii, la moravurile popoarelor europene pe care le-a cunoscut în timpul misiunilor sale, la echilibrul european, la influenţa climatului, la libera consimţire a impozitului şi altele. Unele din ideile sale vor fi reluate şi dezvoltate în secolele următoare de istorici sau filosofi.[11]

Memoriile lui Commynes au fost citite şi apreciate atât în epoca Renaşterii,[12] cât şi în secolele următoare. Ele au fost traduse în mai multe limbi europene şi au cunoscut peste 40 de ediţii până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Numeroşi autori, printre care şi renumitul critic Sainte-Beuve, l-au considerat unul dintre primii mari scriitori francezi. Ediţii valoroase au fost cele realizate în 1552 de Denys Sauvage, în 1649 de D. Godefroy şi în 1747 de

[10] Rodica Zagăr, ***Les Chroniqueurs***, în ***Histoire de la littérature française...***, p. 76.

[11] ***Dictionnaire des Lettres Françaises...***, p. 211-212.

[12] Cititorii francezi din secolul al XVI-lea, secolul Renaşterii în Franţa, încep să se intereseze tot mai mult de cărţile de istorie, în general, şi de cele care se refereau la istoria Franţei, în special, iar opera lui Commynes era cea mai căutată până la apariţia lucrării lui Etienne Pasquier, ***Recherches des antiquités de la France*** (ediţia întâi, 1560; cea din 1621, mult mai amplă, cuprindea zece cărţi). Cf. Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, ***op. cit***., p. 392-394.

BDD-A19461 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:51 UTC)

Lenglet-Dufresnoy. Dar cele mai bune ediţii, după aprecierea specialiştilor din domeniu, au fost cele datorate lui B. de Mandrot (2 vol., Paris, 1901-1903) şi J. Calmette (3 vol., Paris, 1924-1925). Foarte bine cotat este şi volumul de texte alese realizat de Julia Bastin (Bruxelles, 1944).[13]

Operele lui Commynes au fost răspândite nu numai în Franţa, ci ele au ajuns şi pe teritoriul Transilvaniei. Câteva exemplare valoroase[14] s-au păstrat până astăzi în fondurile câtorva prestigioase biblioteci precum: Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca (BACJN); Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga", Cluj-Napoca (BCUCJN); Biblioteca Judeţeană Mureş. Biblioteca Teleki-Bolyai, Târgu-Mureş (BTBTGM); Biblioteca Documentară a Muzeului Orăşenesc de Istorie, Aiud (Bethlen) (BDBA).

Vom menţiona în ordine cronologică ediţiile păstrate.

- ***De rebus gestis Ludovici, eius nominis undecimi Galliarum Regis et Caroli, Bungurdiae Ducis, ...Commentarii...***, *ex Gallico facti Latini, a Ioanne Sleidano adiecta est brevis quaedam illustratio rerum et Galliae descripto. Argentinae, apud Cratonem Mylium, 1545* (Mense Fabruario), 376 [-383]p., in-4°; cu signatură, cu letrine ornate, cu însemnări manuscrise şi sublinieri în carte, cu ştampila de posesor T. Cipariu pe pagina de titlu (BACJN).
- ***Idem***, *Parisiis, apud Christianum Wechelum, 1545*, 395 p., in-8°, cu ex-libris: Teleki (BTBTGM).
- ***De Carolo octavo, Galliae rege et bello Neapolitano commentarii***. (Trad., comment. Joannes Sleidanus). *Argentorati, in aedibus Vendelini Rihelii, 1548*, [8], 111, [9] f.; in-8°, cu ex-libris: Teleki; posesori: F. Balduinus; G. Courcol; De Mallavenne (BTBTGM).
- ***Chronique et histoire... contenant les choses advenues, durant le regne de Roy Loys unziesme et Charles huitiesme son filz***. *A Paris, par Jean Longis, 1556*, [9], 450 [recte 460] f., in-12°, cu ex-libris: Mvhelyi Ref. Kollég.; posesori: G. Heyly; Waideleet...; Bibliotheca Josephi Szilágyana (sec. 18) (BTMTGM).

---

[13] ***Dictionnaire des Lettres Françaises....***, p. 212.

[14] Ne vom referi cu precădere la ediţiile din epoca Renaşterii. Pentru Renaşterea franceză unii cercetători propun perioada 1480-1624. Vezi: ***Littérature française. La Renaissance***, vol. I, 1480-1548, Yves Giraud, Marc René Jung, Paris, B. Arthaud, 1972; vol. II, 1548-1570, Enea Balmas, Paris, B. Arthaud, 1974; vol. III, 1570-1624, Jacques Morel, Paris, B. Arthaud, 1973. Această perioadă o vom lua şi noi în considerare.

BDD-A19461 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:51 UTC)

- ***Equitis de Carolo octavo, Galliae rege et bello Neapolitano Commentarii...*** *Paris, 1561* (BCUCJN).
- ***De rebus gestis Ludovici undecimi, Galliarum regis, et Caroli, Bungurdiae ducis*** (trad. Ioannes Sleidanus). *Parisiis, ex off. Jacobi Dupuys (excud. Andreas Wechelus), 1561* (BCUCJN).
- ***Idem*** (2 exemplare, BDBA).
- ***De rebus gestis a Ludovico XI et Carolo VIII. Francorum regibus.*** În: *Comines, Philippe de; Froissart, Jean; Seyselle, Claude.* ***Tres Gallicarum scriptores nobilissimi*** (trad., comment. Joannes Sleidanus), *Francofurti ad Moenum, ex officina typographica Andreae Wecheli, 1578*, p. 1-80, in-2°, cu ex-libris: Teleki; posesori: Janus Wunewerd et a Woudordumt in Waramondt..., baronus de Wasenaer et Warmondt 1664 (BTBTGM).
- ***De reb. gestis a Ludovico XI et Carolo VIII. Francorum regibus commentarii***. În: *Froissart, Jean; Comines, Philippe de*, ***Duo Gallicarum rerum scriptores***. (trad., comment. Joannes Sleidanus). *Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, 1584*, p. 290-901, in-16°; posesor: I.K.S. 1604 (BTBTGM).
- ***De Carolo Octavo, Galliae rege et bello Neapolitano commentarii***. În: *Froissart, Jean; Comines, Philippe de*, ***Duo Gallicarum rerum scriptores***. (trad., comment. Joannes Sleidanus). *Francofurti, 1584*, p. 673-914 (BACJN).
- ***Commentariorum Liber I-X.*** În: *Froissart, Jean; Comines, Philippe de*, ***Duo Gallicarum rerum scriptores nobilissimi***. (trad., comment. Joannes Sleidanus). *Francofurti, 1584*, p. 278-672 (BACJN).
- ***De rebus gestis a Ludovico XI et Carolo VIII. Francorum regibus.*** În: *Froissart, Jean; Comines, Philippe de*, ***Duo Gallicarum rerum scriptores nobilissimi***. (trad., comment. Joannes Sleidanus), *Hanoviae, Typ. Wechelianis, 1619*, p. 290-951 + Index; in-16°; cu însemnări manuscrise şi sublinieri în carte(BACJN).[15]

[15] În colecţiile BACJN, menţionăm şi ediţia ***Memoires contenans l'histoire des rois Louys XI et Charles VIII depuis l'an 1464 jusques en 1498.*** *Argumentez de plusieurs traittez, contracts, testaments, acts et observations par Denys Godefroy... Dernière édition en III Tomes... augmentée de l'Histoire de Louis XI, connue sous le nom de Chronique scandaleuse. Tome I (1-2)-II. A Brusselle, chez François Foppens, 1706*. Exemplarul i-a aparţinut lui T. Cipariu. Posesor: Louis Runckel. Este un exemplar frumos ornamentat ce cuprinde şi portretele lui Philippe de Commynes şi cele ale regilor Ludovic al XI-lea şi Carol al VIII-lea. Nu putem omite nici ***Mémoires avec des notes, figures et un recueil de traités***, lucrare editată la Londra, în 1777; ea se păstrează în colecţiile BTBTGM.

BDD-A19461 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:51 UTC)

Aşadar, Philippe de Commynes prezintă evenimentele cele mai importante ale vremii sale în spirit critic. El s-a străduit să realizeze o operă cât mai interesantă şi a fost apreciat pentru încercarea sa de a face din istorie o disciplină intelectuală. El se situează printre precursorii istoriografiei moderne şi a fost considerat unul dintre marii scriitori francezi. Multitudinea evenimentelor de la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de-al XVI-lea a stimulat apariţia ***Memoriilor***, care sunt în Franţa mult mai numeroase decât în oricare altă ţară europeană, fiind în vogă şi în secolul următor.[16]

Scrise în limba franceză şi traduse în limba latină de Joannes Sleidanus, operele lui Philippe de Commynes au circulat şi pe teritoriul Transilvaniei, fiind citite şi apreciate de intelectuali renumiţi precum Timotei Cipariu sau Teleki Sámuel. Prezenţa unor exemplare rare şi preţioase constituie un motiv de mândrie pentru orice bibliotecă, iar punerea lor în valoare reprezintă o onoare.

Cele 13 exemplare ale operelor lui Commynes găsite până în această etapă a cercetării noastre se păstrează în bibliotecile din Cluj-Napoca (BACJN = 4 ex.; BCUCJN = 2 ex.), Târgu-Mureş (BTBTGM = 5 ex.) şi Aiud (BDBA = 2 ex.).

Aceste monumente ale culturii, pe care ni le-au lăsat generaţiile de eruditi şi cele de colecţionari pasionaţi de valori bibliofile, au reprezentat instrumente de lucru necesare intelectualităţii transilvănene în formare, oglindind strădaniile acesteia de a ţine pasul cu Apusul. Tezaurul de carte franceză de pe teritoriul Transilvaniei, încă insuficient cercetat şi valorificat, aşteaptă, desigur, noi şi importante contribuţii.

[16] Vasile Cristian, ***op. cit.***, p. 133; Sorina Bercescu, ***op. cit.***, p. 56; Elena Damian, ***Istoriografia Renaşterii franceze. Ediţii prezente în bibliotecile transilvănene***, în ***Libraria. Studii şi cercetări de bibliologie***, anuar VII, Târgu-Mureş, 2008, p. 131-150.

BDD-A19461 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:55:51 UTC)